

Natuur, milieu én educatie

- op zoek naar een bruikbaar concept -

Lezing voor de Vereniging voor natuurbeschermingseducatie (IVN) op 23 september 1997

*Jan Marten Praamsma
Universiteit Utrecht*

Toen ik zes jaar geleden begon met het bestuderen van NME kende ik de wereld van de NME slechts van terzijde. Nu, zes jaar onderzoek later, is dat feitelijk niet anders. Nog steeds kijk ik van de zijlijn naar wat er in NME gebeurt en probeer daar in pedagogische zin over na te denken. Ik ben een betrokken buitenstaander. Dat is ook wat ik vanmiddag met u zou willen zijn. Even het perspectief innemen van de betrokken buitenstaander en met u nadenken over de vraag waar we eigenlijk mee bezig zijn, ofwel: wat is nu eigenlijk NME.

Wel, een kleine analyse van het begrip leert ons dat het om drie zaken zou moeten gaan: natuur, milieu en educatie. Nu lijkt dat een beetje flauw, maar het geeft ons wel toegang tot een nieuwe vraag: wat wordt in NME precies verstaan onder 'natuur', 'milieu' en 'educatie' en hoe is de onderlinge samenhang tussen die drie?

Wanneer we zo de wereld van de NME in ogenschouw nemen blijkt dat op die vraag heel verschillende antwoorden mogelijk zijn. Het is eerste dat opvalt is namelijk een uitermate veelkleurige werkelijkheid. Zo veelkleurig zelfs dat een gerenommeerde organisatie als het IVN zich de vraag stelt: NME waar staat dat nu eigenlijk voor?

- Zes hoofdvormen

Wel, het blijkt dat dat kan staan voor een breed scala van verschillende activiteiten. We laten enkele hoofdvormen de revue passeren.

1 Zo staat in sommige vormen van NME de beleving van de natuur centraal. Het gaat om de gevoelens en emoties die de confrontatie met de natuur bij mensen

oproept. Wat doet het zien van een zieke boom met je? Wat betekent het voor je. Wat roept de lucht van rottend hout bij je op?

2 Een andere vorm van NME stelt niet zozeer de persoonlijke gevoelsmatige beleving, maar de meer zakelijke bestudering van de natuur centraal. Op veldwerk of tijdens tochten en excursies kunnen leerlingen de vele verschillende aspecten van de natuur leren kennen. Langs deze weg hoopt men de belangstelling en waardering voor de natuur bij de leerlingen te wekken.

3 In nog weer een andere vorm van NME wordt de invloed van de mens op de natuur in het geding gebracht. Hoe wordt de natuur door mensen beïnvloed en welke problemen doen zich daarbij voor? Vaak beperkt men zich dan niet alleen tot studie en veldonderzoek, maar krijgt NME ook vorm als natuurbeheerswerk of plant- en dierverzorging. Kinderen moeten ervaren dat ze er ook zelf wat aan kunnen doen - in positieve zin.

4 Weer andere vormen proberen nog meer nadruk te leggen op de eigen verantwoordelijkheid van kinderen. Hier worden kinderen ingeleid in kennis van milieuproblemen om ze in staat te stellen daar zelf in hun eigen gedrag iets aan bij te dragen. Veel meer wordt nu het accent gelegd op de leefomgeving van het kind. Het gaat over lege blikjes, batterijen, waterverspilling. Kinderen moeten leren zich milieubewust te gedragen.

5 Soms worden er complete milieu-acties georganiseerd, voor en door kinderen. Zo kunnen ze ontdekken wat ze zelf kunnen bijdragen aan een beter milieu. Er worden nu oude kranten ingezameld en brieven geschreven aan burgemeesters en wethouders over misstanden in de wijk.

6 Maar ook meer rechtstreeks wordt geprobeerd het milieugedrag te beïnvloeden. Op scholen worden algemene regels van kracht die milieuvriendelijke gedrag voorschrijven en leerkrachten proberen daarin het goede voorbeeld te geven.

Zo zien we zes vormen van NME. Traditioneel worden de eerste drie vormen gerekend tot de groene NME, de laatste drie tot de grijze. Maar die indeling, daar rust in kringen van NME een zeker taboe op. Dus zullen dat respecteren en doen we daar voorlopig het zwijgen toe.

- Een eerste ordening naar pedagogische doelstelling

Terug naar onze zes vormen van NME. De laatste vorm - gedragsbeïnvloeding - staat op het eerste gezicht lijnrecht tegenover de eerste - het oproepen van gevoelens en emoties. De bonte schakering daartussenin vertegenwoordigt een rijke verscheidenheid van tussenvormen.

Wanneer ik nu eens ga kijken hoe de verschillende vormen van NME invulling geven aan de E van NME, de educatie, dan valt mij, als pedagoog, iets opmerkelijks op. Alle vormen van NME zoeken op hun manier naar een antwoord op een centrale pedagogische vraag die ik grofweg als volgt zou willen typeren.

Hoe kan ik kinderen uit eigen beweging laten doen wat ik wil dat ze doen, zonder ze mijn wil op te leggen?

Toegepast op de NME

Hoe kan ik kinderen uit eigen beweging laten kiezen voor natuur- en milieuvriendelijk gedrag, zonder ze mijn wil op te leggen?

Er moet dus een referentiepunt gevonden worden *buiten* de goedbedoelde overtuiging van de NME-medewerker. En op dat punt zien we in de veelheid van opvattingen over NME twee benaderingswijzen ontstaan.

(A) De eerste vorm zoekt haar aanknopingspunt bij het kind zelf. Het gaat om zijn of haar gevoelens en belevingen. Maar omdat van gevoelens en belevingen alleen de natuur niet beter wordt kiest men meestal voor oplossingen waar toch wat meer over de natuur geleerd wordt (oplossing 2) of waar het handelen (natuurbehoud) een plaats krijgt (oplossing 3).

(B) De andere vorm vertrekt vanuit niet vanuit het kind, maar vanuit doelstellingen op het gebied van natuur en milieu. Om daarbij toch ook het kind tot zijn recht te laten komen gaat men hier meestal over tot vormen waar kinderen meer zelf ontdekken (oplossing 5) of waar meer het accent gelegd wordt op inzicht, waarbij kinderen uiteindelijk zelf keuzes moeten maken (oplossing 4).

- Twee hoofdvormen

Nemen we behalve de E van NME ook de N en de M van NME in beschouwing, dat wil zeggen de mate waarin aandacht wordt gegeven aan aspecten van 'natuur'

en ‘milieu’, dan blijkt dat van de zes vormen van NME de derde en de vierde als de meest genuanceerde, de meest doordachte en de meest omvattende (aandacht voor N, M én E) uit de bus komen. Ik zal dat kort toelichten en zal daarom die beide nog eens nader onder de loupe nemen.

In de derde variant probeert men de betrokkenheid van de leerling te wekken. Kinderen moeten de natuur leren kennen en haar leren waarderen. Daarvoor is nodig: natuurbeleving. Persoonlijk en existentieel. Juist bij het ontwikkelen van betrokkenheid hoort dan ook: een realistisch beeld van de aantasting van de natuur en een stukje eigen inzet voor behoud en herstel van de natuur. Dat alles moet de persoonlijke betrokkenheid bij het wel en wee van de natuur en het draagvlak voor het behoud van de natuur vergroten.

In de vierde variant wordt niet in de eerste plaats gekapitaliseerd op de persoonlijke betrokkenheid, maar op gedragsverandering. Kinderen moeten leren nadenken over hun eigen gedrag en de gevolgen die dat kan hebben voor natuur en milieu. Kinderen moeten daarom inzicht krijgen in de consequenties van hun handelen, zowel met betrekking tot typische milieuvraagstukken (ozonlaag, broeikas-effect, geluidsoverlast e.d.), als met betrekking tot de gevolgen voor natuur en landschap.

Als het gaat om de E van NME kunnen we concluderen dat in beide varianten geprobeerd is te voorkomen dat kinderen een bepaalde opvatting wordt opgedrongen. In de derde variant gaat het er om dat kinderen zelf, uit eigen ervaring, ontdekken dat de natuur bescherming en ondersteuning behoeft. In de vierde variant gaat het om wat heet het ‘uitbreiden van het handelingsrepertoire’ van leerlingen. Ze moeten inzicht krijgen in achtergronden van milieuproblemen en in de milieueffecten van hun eigen gedrag. Welke consequenties ze daar aan willen verbinden moeten ze vervolgens zelf weten.

Wat betreft de N en de M van NME zien we dat beide varianten aandacht hebben voor zowel ‘natuur’ als ‘milieu’. In de derde variant gaat het over ‘natuur’ en één van de kenmerken van die natuur is dat ze is aangetast door de mens. ‘Milieuproblemen’ vormen zo onderdeel van het thema ‘natuur’.

In het andere geval, de vierde variant, gaat het over ‘de relatie tussen de mens en zijn milieu’. Van dat milieu maakt ook de natuur deel uit als ‘dat deel van het milieu waarin de invloed van de mens beperkt is’. ‘Natuur’ is zo een deel van het overkoepelende thema ‘milieu’.

We kunnen concluderen dat beide, ondanks hun eigen insteek in de materie toch als natuur- én milieu-educatie getypeerd zouden kunnen worden. Beide proberen recht te doen aan de N, de M en de E van NME. Daarmee bieden deze twee naar mijn mening een bruikbaar aanknopingspunt voor onze discussie van vanmiddag.

- Eén vorm van NME?

Maar als we kijken naar de wijze waarop het evenwicht tussen N, M, en E wordt gezocht, zien we toch dat beide benaderingen hun eenzijdigheden kennen.

Wanneer we, zoals in de vierde variant gebeurt, kinderen willen laten nadenken over hun eigen gedrag vooronderstellen we min of meer dat, als ze er achter zullen komen dat hun gedrag slecht is voor natuur en milieu, ze dat gedrag dan in het vervolg wel zullen laten. In die vooronderstelling zit zonder meer de zwakke plek van deze opstelling. De belevingsgerichte variant zou hier een aanvulling kunnen bieden. Daar vormt namelijk juist de bevordering van de betrokkenheid het uitgangspunt.

De belevingsgerichte benadering zelf daarentegen schiet tekort in de vooronderstelling dat als de betrokkenheid eenmaal is gewekt, er wel wegen gevonden zullen worden om aan die betrokkenheid handen en voeten te geven. Wel, ook hier zou een combinatie van beide perspectieven uitkomst kunnen bieden. De gewekte betrokkenheid kan door het leren nadenken over het eigen gedrag tot heel concrete actie leiden.

Als je het zo bekijkt zouden beide varianten *samen* een goed beeld kunnen geven van wat NME zou kunnen en misschien ook zou moeten zijn.

- Bedenkingen

Edoch, er doen zich problemen voor zodra we de beide perspectieven samen nemen. Om kinderen te brengen tot betrokkenheid bij de natuur nemen we ze mee, de natuur in. Immers, juist de persoonlijke ontmoeting met de natuur moet iets in de leerling los maken. Natuurbeleving is daardoor steeds gebonden aan een beperkte ruimtelijke schaal: dit stukje bos, die duinvallei, dat weidegebied.

Milieuproblemen, waar het in de gedragsgerichte benadering om gaat, zijn van een heel andere schaal. Het gaat dan vaak om mondiale problemen (ozon, broeikas) of om problemen die zich voornamelijk binnen stedelijke netwerken afspelen

(kringlopen van glas en papier) en op de concrete natuur hier of daar geen invloed hebben, althans, geen invloed die eenvoudig uit te leggen valt.

In het ene geval gaat het over stukjes concrete natuur. In het andere geval om complexe en vaak vrij abstracte milieuvraagstukken, met uiteenlopende sociale, economische en politieke dimensies. Goed beschouwd gaat het in beide vormen van NME over volstrekt verschillende zaken.

Wanneer we dan zeggen dat we het over NME hebben is dat feitelijk onjuist! In het ene geval gaat het over dit of dat stukje concrete natuur en komen milieuvraagstukken hooguit terzijde aan de orde. Niet dat dat verkeerd is. Maar het is geen NME doordat milieuproblemen in die marginale positie geplaatst nooit recht kan worden gedaan. En tekort doen binnen de educatie betekent later tekort doen in het handelen. Dat is een grote pedagogische fout.

Omgekeerd komt in het andere geval de natuur slechts als één van de factoren in het complexe systeem van economische en politieke processen naar voren. Opnieuw blijkt dat in dit geval de natuur onvoldoende tot haar recht kan komen. Opnieuw zal tekort doen binnen de educatie op den duur leiden tot tekort doen in het handelen. Opnieuw een pedagogische fout.

Hoe is het dan mogelijk dat we aanvankelijk dachten met deze varianten op het spoor te zijn van een NME die werkelijk natuur- en milieu-educatie zou kunnen zijn? Ik denk omdat deze problemen zich niet voordoen zolang men op abstract niveau over 'natuur', 'milieu' en 'relatie mens-omgeving' blijft praten. Wordt het iets concreter, dan blijkt al snel dat de vlag de lading niet dekt.

- Naar de kern van het probleem

Het probleem van NME is volgens mij dan ook dat het niet gaat over datgene waarover het zou moeten gaan. Men zegt dat men het heeft over natuur en milieu, in feite heeft men het over natuur (en dan nog wel, dit specifieke stukje natuur) en komen daarbij milieuproblemen hooguit terzijde aan de orde.

Nog duidelijker wordt dit probleem wanneer we zien dat veel vormen van NME aansluiting zoeken bij wat genoemd wordt de leefwereld of ervaringswereld van het kind. Niet het abstracte milieuprobleem, liever dit concrete cola-blikje, wat doe ik er mee? Niet het abstracte niveau van de landschappen van Nederland, liever dit concrete bosvennetje. Wat zwemt daar in rond?

NME gaat dan niet meer over milieuproblemen, want die gaan de schaal van de leefwereld per definitie te buiten. Het gaat over cola-blikjes, brommers, walkmans, enzovoorts en het zo ingewikkelde milieu komt slechts terzijde ter sprake. Zo kan het nooit in haar complexiteit recht worden gedaan. Voor de natuur geldt precies hetzelfde. Het gaat niet over de natuur, over de aarde die we met elkaar bewonen, maar over die stukjes natuur, die we hebben uitgezocht voor onze excursies en ons veldwerk. De rest moet er dan maar bijbedacht worden. Een karige bedeling van een natuur waarin zoveel verscheidenheid heerst!

Daarmee kaarten we eigenlijk een tweede probleem aan. Niet alleen gaan beide vormen van NME over volstrekt verschillende zaken, het is bovendien nog zo dat in de praktijk die zaken slechts gemankeerd aan de orde komen. Opnieuw kunnen we zeggen dat onvolledige informatie snel leidt tot inadequaat handelen. Opnieuw een grote pedagogische fout.

Waar zit nu het probleem eigenlijk? Wel dat is feitelijk het probleem waarvoor we hier bijeen zijn. Er is zoveel onduidelijkheid over de vraag waar NME eigenlijk over gaat. En dat komt weer doordat 'natuur' en 'milieu' zulke ruime en abstracte begrippen zijn waar iedereen zijn eigen associaties bij heeft, waardoor de discussie wordt vertroebeld.

- Een voorstel

Tot slot, wat zou hier aan te doen zijn?

Ik wil tot slot een paar concrete overwegingen geven, die wellicht een voorzet kunnen zijn voor de discussie van vanmiddag.

- 1 Mijn centrale stelling is dat het in NME niet gaat waar het eigenlijk over zou moeten gaan.
 - In de eerste plaats blijkt dat we het hebben òf over natuur, òf over milieu en het overige dan maar terzijde aan de orde komt.
 - We laten de oren teveel hangen naar wat de didactiek wil - concrete situaties, aansluiten bij de leefwereld - terwijl natuur en milieu die leefwereld per definitie ver te buiten gaan.

Dat betekent dat we eerst duidelijk moeten hebben waar het in NME eigenlijk over zou moeten gaan. Daarbij zou ik willen voorstellen de begrippen 'natuur' en 'milieu' niet meer te gebruiken, om ons zo te dwingen precies te zijn in wat we bedoelen. Anders lopen we het gevaar tot schijnovereenstemming te komen.

We denken dat we hetzelfde bedoelen, maar intussen geven we aan dezelfde begrippen een verschillende invulling.

- 2 In mijn optiek zouden we met betrekking tot NME nadrukkelijk voor ogen moeten houden dat het gaat om een zeer complexe werkelijkheid. Om het pathetisch te zeggen: de aarde en haar bewoners in heel haar rijke verscheidenheid.

Een voorzichtig voorstel zou kunnen zijn: object van NME is de aarde als woonplaats van mensen en de mens als bewoner van de aarde.

Voordeel van een dergelijke omschrijving is dat ‘bewoner’ en ‘woonplaats’ iets impliceert van een houding van zorg en respect. Het is meer dan bijvoorbeeld de nuchtere constatering van een ‘relatie mens-milieu’. Je woonplaats vervuil je niet. Er zit een aspect van rentmeesterschap in. In je woonplaats moet je het doen met dat wat je gegeven is. ‘Wonen’ is meer bovendien meer dan overleven. Wonen impliceert een woonplek die de moeite waard is.

‘Aarde’, het tweede centrale begrip impliceert meer dan een reductionistische visie op het milieu als voorraadschuur. Het betreft wereld met een eigen verschijningsvorm van een mozaïek van landschappen met hun eigen dynamiek.

Kritiek die je gelijk al op deze omschrijving zou kunnen geven is dat er gesproken wordt over ‘de mens’. Daarmee worden mensen uit het verband van de samenleving weggedacht en dat is gelijk al een onaanvaardbare reductie.

Minder abstract wordt het al weer als we ‘Landschap’ als kernconcept zouden gebruiken. Het gaat dan om de vraag welke verschillende landschappen er zijn (weidelandschappen, boslandschappen, duinlandschappen, maar ook stadslandschappen, havenlandschappen, industrielandshappen) en hoe die verschillende landschappen tot stand zijn gekomen in een wisselwerking tussen samenleving en natuur in de loop van de tijd. Door landschappen te plaatsen in de context van het mondiale mozaïek van landschappen én door in het landschapsbegrip ook heel nadrukkelijk de cultuurlandschappen een plaats te geven is het wellicht mogelijk beide, samenleving en natuur, recht te doen.

Maar, let wel, het is maar een voorzichtig voorstel als voorzet voor verdere discussie.

- 3 Wanneer je dan met elkaar een helder beeld hebt van waar het in NME over gaat, moet je de stap maken naar de praktijk van NME. Wanneer ik anderen

iets wil vertellen licht ik daar iets uit die rijke, volle werkelijkheid (ik kan immers niet alles vertellen) een bepaald probleem, een bepaald stukje natuur, enzovoorts. Je expertise als NME-er zou moeten liggen in dat uitlichten. Daarbij gaat het om twee vragen. Hoe zorg ik:

- (a) geen ongenuanceerde uitspraken doe over de werkelijkheid waar ik het dan even niet over heb.
- (b) zorg ik dat aspecten uit die overige werkelijkheid, die relevant zijn voor waar ik het over heb, recht gedaan wordt.

Let wel, een organisatie als het IVN heeft natuurlijk niet dezelfde verantwoordelijkheid als het onderwijs. Het onderwijs moet zorgen voor wat genoemd wordt 'algemene vorming'. Dat wil zeggen dat het kinderen een uitgebalanceerd en evenwichtig beeld van de wereld moet bieden.

Het IVN is een organisatie met een heel specifieke doelstelling en daarmee ook een heel specifiek perspectief. Het kan natuurlijk niet zo zijn dat in NME heel die algemene vorming nog eens wordt overgedaan. Waar het om gaat is evenwel dat er geen onterechte reducties en versimpelde voorstellingen van zaken gegeven worden. Bijvoorbeeld dat het hele milieuprobleem draait om jouw blikje cola, of om die ene spuitbus of dat er in de wereld niets van waarde is dan dit vogeltje, deze vlinder. Steeds moet in NME in het achterhoofd gehouden worden wat het grotere verband is waarin zaken geplaatst zijn. En als dan wat in het achterhoofd bewaard wordt op gezette tijden ook even naar de voorgrond wordt gehaald, dan voorkomen we dat zaken te simpel worden voorgesteld en de werkelijkheid onrecht wordt gedaan.

- 4 Als ik dan weet wat ik wil vertellen in mijn NME, pas dan maak ik de stap naar de didactische vraag hoe ik dat moet gaan vertellen. Niet eerder. Eerst moet je zeker weten dat je je onderwerp inhoudelijk recht doet. Dat eist nu eenmaal de complexiteit van de materie waar je in NME mee te maken hebt. Pas daarna komt het tweede deel van de expertise aan de orde: hoe vertel ik het aan mijn deelnemers. Dat is de tweede vraag.
- 5 Tot slot nog een opmerking over de vraag die uit het vorige debat naar voren kwam: Hoe ver kan ik gaan in het tegemoetkomen aan opdrachtgevers. Hoeveel water kun je in de wijn doen om nog van wijn te kunnen blijven spreken. Wel ik denk dat de beantwoording van die vraag te maken heeft met wat ik genoemd heb de expertise waar je als NME-er over zou moeten beschikken. Het gaat dan om twee zaken:

(1) Je inhoudelijke expertise

- Zorg dat je het hebt over datgene waar het in NME over gaat. Zorg dat je eerlijk blijft en geen eenzijdige informatie geeft. Dat is je eerste verantwoordelijkheid voor een pedagogisch verantwoorde NME.

(2) Je didactische expertise

- Zorg dat je in je didactische vertaling recht blijft doen aan datgene waar je het over wilt hebben en niet om didactische (of voorlichtingskundige) redenen te ver van je eigenlijke onderwerp wegdwaalt.

Ik besprak vanmiddag de vraag: ‘Wat is NME?’ Het antwoord daarop is niet eenvoudig te geven. Het gaat namelijk om de vraag naar de invulling en de onderlinge verhouding van de N, de M en de E van NME. NME is door haar complexe samenstelling geen vanzelfsprekende zaak, maar vraagt om duidelijke keuzes en een bepaling van de koers.

Ik wens u een vruchtbare discussie toe.